

HISTORICISME I ARQUITECTURA “VULGAR”

PER

MIQUEL FANÉ I TORRENT
DR. ARQUITECTE

ARQUITECTURA “CULTA” I ARQUITECTURA “VULGAR”:

GUIÖ

- 1.- Gaudir l'arquitectura
- 2.- De que parlem quan diem “arquitectura”
- 3.- Evolució tecnològica i evolució del llenguatge arquitectònic.
4. L'arquitectura com a llenguatge social i expressió del poder.
- 5 “Avantguardisme” i memòria històrica en l'arquitectura
6. Història, historicisme i modernitat
- 7.- la legitima demanda d'historicisme en l'arquitectura.

1.- Gaudir l'arquitectura

Sempre he cregut que com millor es gaudeix de l'arquitectura -com de qualsevol fet artístic- és amb **allò que surt simplement** del sentiment i no pas del raonament -o del "intel·lecte",,si ho preferiu dir així.

No vull pas dir amb això que, una bona formació "intel·lectual" de l'art, no obri la porta d'un millor gaudir de qualsevol art, però l'accés als coneixements artístics és minoritari, mentre que **el natural sentiment estètic, és universal.**

És sabut que, no només no hi ha unitat en el llenguatge arquitectònic de cada època i cada lloc, sinó que **tampoc n'hi ha per a les diferents classes socials**, econòmiques o culturals que en cada moment històric n'han de gaudir.

Un bon exemple seria el cas dels canvis substancials que, a casa nostra, hi va haver el segle passat en les valoracions del llenguatge arquitectònic que en podríem dir "**historicista**"-ben vigent els anys50s- respecte el **moviment modern** dit "racionalisme" o

"avantguardisme" popularitzat –i banalitzat- a partir dels 60s.

En aquest sentit haig dir que, com a professional de l'arquitectura **mai m'he sentit compromès** amb cap "dogma" pontificat pels diferents moviments cultural-arquitectònics que, en cada època, m'ha correspost encarar, per molt que, com és natural, en cada moment m'hagin servit de referència.

I és què, sincerament, durant el meu mig segle **d'experiència professional**, la demanda real d'arquitectura, dels clients que han acudit al meu despatx, **poc o gens ha tingut a veure** amb la dita "cultura arquitectònica **d'avantguarda**" sovint expressada en les revistes especialitzades i en els concursos i premis "de prestigi".

2.- De que parlem quan diem "arquitectura"

Cal dir en primer lloc que, no val que la paraula "arquitectura", s'entengui només com "allò que fan els arquitectes". Rés més lluny del seu veritable significat. No en va, **la paraula "arquitectura"** –"arxi-tectos" sempre s'ha fet servir per a descriure **el sistema compositiu** de moltes coses i podem parlar, per exemple, d'arquitectura naval, d'arquitectura de la ciutat o de l'arquitectura de qualsevol altre cosa

i tots sabem molt bé del què estem parlant.

Però per entendre el que és això de l'"arquitectura", per a mi segueix essent completament vigent, la definició vitrubiana d'aquesta "arxi – tectos", quan ens ve a dir què, l'arquitectura, és a un "sistema" compost per tres "sub-sistemes". La "**utilitas**" -el sub-sistema **funcional**- la "**firmitas**" -el sub-sistema **tècnic**- i la "**venustas**" -el

sub-sistema **estètic**-. Efectivament, és la relació entre la "funció", el "material" i el "llenguatge cultural" d'allò construït, el que ens permet **identificar les diferents "arquitectures"**.

Així, quan a la "utilitas" -el **subsistema funcional**- veiem com l'home de sempre ha creat el espai que li son necessaris per a desenvolupar les activitats que li son pròpies, ja siguin de tipus residencial, ja siguin de tipus productiu o d'intercanvi, ja siguin de tipus administratiu o cultural

Però, tot aquest "sub-sistema funcional" precisa, lògicament, d'algun "contenedor físic" on es puguin desenvolupar aquestes activitats. Aquest contenedor material, estarà format per tot un sistema d'estructures de materials resistents -que donin suport a sostres terres o parets- de mecanismes per isolar i comunicar els diferents espais interiors i exteriors -portes, finestres i

divisòries- de instal·lacions que aportin energies o extreguin residus, i així d'un llarg etcètera. Tot això, es els que avui constitueix el "**sub-sistema tècnic**", la vitrubiana "**firmitas**".

Tota aquest "sub-sistema tècnic" -la "firmitas"- que constitueix el contenedor del "sub-sistema funcional" - la "utilitas", es pot compondre de molt distintes maneres, de tal forma que, aquesta composició, sempre constitueixi un llenguatge, un "**subsistema estètic**" -la "**venustas**" de Vitruvi-. És el que en diem **llenguatge arquitectònic** i que, per bé o per mal, per activa o per passiva, on hi ha l'acció de l'home en la transformació d'un medi natural o en la creació d'un d'artificial, **sempre hi és**

3.- Evolució tecnològica i evolució del llenguatge arquitectònic.

La **historia de l'Arquitectura**, no es més que la història dels **diferents llenguatges** amb que s'han bastit les diferents tipologies edificatòries de cada època, segons els **materials** -i coneixements de tècniques per usar-los- aleshores disponibles en cada lloc.

Així veiem com els **sistemes estructurals resistents tradicionals** -la tapia, l'obra, la pedra, la fusta i la colada de ferro- que la seva estabilitat es basa en la **resistència a la compressió** dels materials, van anar generant tots els successius llenguatges arquitectònics propis de **l'estètica de l'arquitectura antiga**.

Aquesta arquitectura tradicionalment està basada en **construccions d'estructura vertical de gruixuts murs** de tancament -amb domini del ple sobre el buit per no degollar-los i obertures verticals per minimitzar les llums dels seus arcs i dintells- els quals expressen la seva capacitat de resistir les empentes laterals de voltes i embigats de fusta destravats. Les arestes de pedra picada de les llindes i els brancals de les portes finestres o de les cantoneres, expressaven ensem

la seva resistència a l'escrostonament, parlant-nos tot plegar de **la capacitat que tenia l'edifici de contenir** amb fermesa i eficàcia **les funcions** que tenia encomanades.

Tots sabem que, **l'evolució d'aquesta arquitectura** històrica, va en el sentit de anar concentrant aquests esforços del perímetre de l'edificació en pilastres i contraforts per **aconseguir majors obertures** de façana, però no és fins al dit "moviment modern" del segle XX, amb la revolució tecnològica que, amb l'acer i el formigó armat, **canvien els sistemes estructurals resistents**, basant-se, ara aquests, en estructures de lleugers pilars i planxes de sostre, amb tota aquella resistència estructural a la flexió que mai pogueren tenir els sistemes estructurals resistents tradicionals.

Certament han sigut aquestes noves estructures resistents les que han fet que anomenada "**arquitectura moderna**", **signifiqui una radical ruptura amb l'arquitectura històrica** anterior, doncs ara els tancaments han deixat de ser la principal estructura resistent, els seus espais interiors han passat a ser diàfans i els seus tancaments, de vidre, amb persianes o panys opacs, tots de materials lleugers.

Aquests nous sistemes estructurals i tecnològics generen **el llenguatge de l'arquitectura moderna** que, en principi, expressa les seves qualitats però que en permetre tanta llibertat formal es trenca la tendència a consolidar "**estils arquitectònics**" **reglats** com ens tenia acostumats l'arquitectura històrica o tradicional.

Aquesta llibertat formal que les modernes estructures tècniques resistents permet, també permet que una nova edificació sigui **revestida d'arquitectura**

"històrica" o tradicional, simplement pels valors dels significats d'aquelles arquitectures.

La **validesa** d'aquest nou "historicisme" –amb a voltes encara enceses discussions culturals- te molt a veure amb la lectura que en facin **els diferents tipis i classes socials**.

4. L'arquitectura com a llenguatge social i expressió del poder

Certament, la qualitat, forma i disposició dels materials, d'una edificació –**la seva arquitectura**– ens diran, en el llenguatge de cada cultura i cada època, si el que conté aquest edifici és un habitatge, una indústria, una escola o, el que sigui. Però també **ens parlarà del estatus**, poder, ideologia -i més coses- dels que l'han bastit i els que l'habiten.

Es per això que, **l'arquitectura ha estat sempre el millor llenguatge** per a expressar aquesta ideologia i "estatus" de **poder dels seus promotors** i usuaris dins el seu àmbit polític o social ja siguin

aquests usuaris estats, institucions, pobles, famílies o individus.

Així veiem com unes arquitectures – *la religiosa, per exemple*- han expressat sempre, amb les seves formes i materials, el valor de la seva solidesa, vigència i **permanència en el temps**, cosa imprescindible pel missatge institucional dels seus promotors.

Altres, com l'arquitectura comercial, s'expressen amb l'ús de les més **vistosos innovacions**, tan en materials com en tecnologia, per tal de que ens parlin dels valors dels avanços del progrés i del plaer del consum.

A cada època, hi trobem algun **nou "poder" socio-econòmic ascendent** –a voltes un xic abstracte- amb una clara **vocació d'imposar-se** de forma universal i totalitària. Aquest poder socio-econòmic, aprofita la també universalista i totalitària vocació d'alguns moviments intel·lectuals - creadors o posseïdors d'un llenguatge arquitectònic o "estil" propi- ben disposats a fer aliança amb aquest nou poder per a imposar el seu estil, si pot ser, "urbi et orbe".

Així ho van fer la **Grècia i la Roma** antigues amb llurs estils clàssics, **el cristianisme** amb el bizantí, el romànic, i el gòtic, **el renaixement** amb el seu estil homònim, la **Contrareforma** amb el barroc, la **il·lustració** amb el neoclassicisme, el **romanticisme** amb els historicismes i -d'una forma molt especial pel tema que aquí ens ocupa- **el moviment modern** del segon terç del segle XX, amb l'estil dit "racionalista" -també "funcionalista" o "cubista"- . Un estil que, com ja hem dit, significava una **ruptura "revolucionària"** respecte de tots els estils històrics i, sobre tot, historicistes -més o menys eclèctics- de fins aleshores.

En aquest sentit veiem què, **la història de l'arquitectura** en tan que la història de les innovacions en el llenguatge arquitectònic, produïdes per nous sistemes de materials i tècniques constructives, **és també la història de les transformacions dels agents dels poders socio-econòmic ascendent**,, els quals s'expressen sempre amb la substitució de la vella arquitectura -la del poder descendent-, per una de nova, que consideren la seva.

5. “Avantguardisme” i memòria històrica en l’arquitectura

Les noves arquitectures dels nous poders, quan s’han consolidat, han actuat quasi sempre **de forma totalitària**.

Però quan ja s’ha arrasat quasi tota la vella arquitectura -amb el seu art de bastir-la- i els agents socials de la nova arquitectura encara insisteixen en la seva implantació "urbi el orbe", comença a manifestar-se una **resistència des de fora de la cultura establerta** -des de el "vulgo"- que no vol ser forçosament "educada" amb la cultura arquitectònica oficial i que molt sovint **prefereix les reminiscències de la vella arquitectura**, les quals satisfan el seu sentiment identitari -o simplement "romàntic"- encara que aquestes reminiscències siguin **titllades de vulgars**, grotesques, ridícules o simplement "incultes" davant la societat oficialment "cult".

Aquesta **resistència a l’arquitectura** internacional o pròpia **del moment**, troba el seu refugi, sobre tot, en les **identitats locals** de les poblacions. Es el cas de la resistència, en la Catalunya popular, del Gòtic –estil nacional- respecte del Renaixement de l’Espanya dels Austrias i -a voltes, fins i tot- del Barroc dels Borbons.

Al segle XX, però, l’arquitectura moderna, amb el seu totalitarisme, **ha pogut arribar a destruir l’artesanía** de la construcció i la decoració tradicionals fins a tal punt que, avui, fins i tot qualsevol decoració d’escayola d’abans dels anys 60 anys ha esdevingut una obra d’art quasi **irrepetible**.

Certament, com ja s’ha apuntat, l’actual arquitectura moderna global en ja no necessita tècnicament d’aquelles estructures resistents voluminoses de tipus petri -que eren alhora isolaments i tancaments i amb gran capacitat per conformar l’adorn- ha escombrat dràsticament totes **aquelles formes naturalistes** i orgàniques de les velles arquitectures per substituir-les per un **llenguatge geomètric, “mineral” i iconoclasta**, tot deixant aquelles velles arquitectures, que no hagin estat declarades “monument”, quasi sempre relegades a la momificació i exhibició com a **simple element curiós, complementari**, de les modernes intervencions, impedint, alhora, per tots els medis culturals -i àdhuc legals- que es pugui propiciar la reproducció de les que ja han estat destruïdes

6. Història, historicisme i modernitat

Cal preguntar-se, si es pot encara, al segle XXI, seguir tractant **el llenguatge arquitectònic historicista** amb la mateixa frivolitat i rebuig que ho feu el moviment modern del XX.

Efectivament, en la línia de la Il·lustració, els nostres avis del segle XIX i abans, varen intentar anar "racionalitzant tot lo irracional" i, entre altres coses, van inventar-se **els "estils"** com a millor instrument per explicar la història d'allò que se'n va dir "**belles arts**", suposo que per jerarquitzar-les respecte de les altres "arts" qualificades de "**artesanies**". Les belles arts eren: Arquitectura, Escultura, Pintura, Música i Literatura. **L'Arquitectura** es considerava la "**primera**" **bella art**, suposo que per que, entre altres coses, podia contenir totes les altres.

La "compartimentació" decimonònica de la història de l'art en "**estils**" segueix essent, però, el instrument més eficaç per introduir-se en **el** coneixement de l'evolució de la sensibilitat artística col·lectiva.

Així, de sempre se'ns ha explicat que, **la història de l'art**, comença amb les pintures rupestres i l'art megalòman dels nostres homes prehistòrics i segueix amb el de les

civilitzacions mesopotàmiques i l'estil de l'antic egipte.

A partir del segle V a.c. la història de l'art de ens ve referenciada per **l'estil de l'art grec** –amb la fita de l'Atenes de Pericles- i a partir del segle I, per **l'estil clàssic** de la cultura imperial romana.

A continuació tenim **l'estil Bizantí** - en una època en que aquella mirava cap a orient- i reapareix la cultura occidental en el canvi de mil·lenni amb **l'estil** I que n'hem vingut a dir **Romànic**.

L'art que apareix amb el procés d'urbanització –burgerització– dels segles XIV i XV hem dit que és **d'estil Gòtic** i l'art que volia reflectir els importants canvis de a partir dels segles XV i XVI en vàrem dir **estil Renexement**, per que volia fer re-nèixer una idealitzada cultura romana clàssica -evidentment de forma cristianitzada- en un primer intent de **racionalització de lo històric**.

Aquest "estil" va anar-se "irracionalitzant" fins esdevenir el **Barroc i el Rococó** del segle XVIII, anatemitzat per la Il·lustració que finalment ja sota la bandera dels ideals de la Revolució Francesa, tenia el Neoclassicisme com a estil propi.

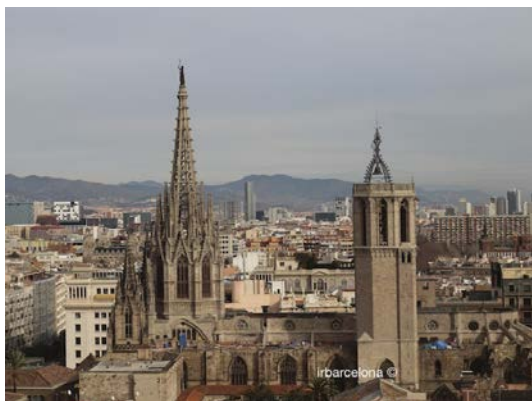

Tots aquests estils, però, coexisteixen en els edificis que es mantenen i creixen al llarg del temps i a voltes, fins i tot **se superposen harmònicament**. Es el cas de tantes esglésies i catedrals de casa nostra, on un espai de l'anomenat "gòtic català" és decorat amb un estil barroc i ampliat, al llarg del temps amb unes naus laterals i unes capelles barroques i neoclàssiques.

Amb el romanticisme del segle XIX apareix un **historicisme d'estils "purs" nacionals o exòtics** –el neogòtic, el neobizantí, el neoromànic el neo...etcètera- bàsicament medievalistes **en contraposició** al neoclassicisme de l'època anterior.

Els arquitectes historicistes romàntics volen ser fins i tot "**redentors**" de les "**mancances**" dels estils històrics locals. Volen **corregir-los** en tot allò que ells han decidit que l'estil tenia que ser. Així, tornant a l'exemple del gòtic català, els historicistes decimonònics, "**esmenen**" **l'horitzontalitat** d'aquest gòtic, verticalitzant-el.

Com a conseqüència de la revolució industrial ens arriba, ja a la primera meitat del segle XX el **moviment modern** amb l'arquitectura dita racionalista o d'estil "funcional".

Els **totalitarismes polítics** de l'època adopten però llenguatges arquitectònics **megalòmans de caire historicista** per proclamar els seus delirants missatges. Malgrat l'aixopluc que donaren els vencedors als representants del moviment modern, la devastació i el trauma de la segona guerra mundial, deixa en suspens el posicionament dels nous poders guanyadors cara l'arquitectura moderna i mentre **l'Alemanya occidental fa rèpliques de les seves ciutats devastades** i dels seus monuments, a l'Alemanya oriental de règim comunista,

s'enderroca el Palau Reial de Berlin, per acabar **bastint-hi una Casa del Poble de murs cortina** de vidre fumatejat colorejat.

Finalment, però, l'arquitectura "racionalista" esdevé l'estil internacional i la globalització del seu totalitarisme fa tómer, per primer cop a la història, per la **desaparició de tot vestigi** de qualsevol **arquitectura històrica** anterior.

No oblidem que **l'arquitectura moderna te tan poc a veure amb la històrica** com el cinema i la televisió ho tenen amb la pintura i l'escultura clàssiques.

Es aleshores quan es comença a prendre seriosament el concepte de **patrimoni arquitectònic** com a bé cultural a protegir per a la memòria històrica.

7.- La legitima demanda d'historicisme en l'arquitectura.

El posicionament dels nostres agents de la cultura arquitectònica moderna es ben clar: Qualsevol nova edificació bastida amb arquitectura historicista, és avui **un anacronisme intolerable**.

Aquest posicionament totalitari no és pas, però, respectat per tothom. I no és pas que només **no sigui tingut en compte per**

l'arquitectura "vulgar", tampoc ho és per algunes "reserves" d'arquitectura culta, no sempre relegades a fer oposició.

Les neogòtiques catedrals de New York i de Wasington –aquesta última acabada fa ben poc- o, sense anar més lluny, la catedral de L'Almudena a Madrid, son popularment visitades com a

símbols de la ciutat, sense massa diferència de si fossin **edificis històrics autèntics**. Potser algun dia ho seran per la seva resistència activa a l'estètica del moviment modern.

Cas apart es del **Temple de la Sagrada Família**, de Barcelona, en construcció. Es curiós veure com les comparses de manifestants **contra la continuació** de les obres presidides pels arquitectes "de prestigi" militants del moviment modern als anys 60 i 70, avui han tirat la tovallola. davant l'actual allau de **turistes –"vulgars"?**-, **admiradors i seguidors** de l'alta tecnologia amb que s'esta realitzant d'aquesta obra. "historicista".

També es un cas apart, el de les espectaculars actuacions urbanístiques **d'arquitectura historicista prefabricada** a gran escala, com les de Bofill a Montpeller on ja quasi constitueixen un símbol modern de la ciutat.

Però, el fort de la resistència el trobem en **l'arquitectura "vulgar"** de les cases de poble i de les torres de les urbanitzacions, on el no reconeixement d'aquesta demanda popular d'arquitectura historicista per part dels arquitectes més o menys "cults", està donant lloc a una oferta immobiliària d'una **arquitectura gens professional**, d'estil "pessebre" o d'estil "exin castillos".

Només cal veure alguna moderna arquitectura historicista –o **pseudo-historicista- a gran escala** -malgrat tot de prou èxit comercial- de les grans actuacions immobiliàries turístiques en "poblats mediterrànics", "moros" si son al sud, i "de pescadors" si son al nord.

Cal donar una resposta qualificada a aquesta **demanda real** que hi ha d'arquitectura historicista, encara que només sigui per que encara és vigent i per que "fa" poble.

No és lògic que alguns **parcs temàtics** tinguin, per a crear els seus ambients, una arquitectura tradicional més rigorosa que la que s'està fent en els pobles de debò. I no vull fer cap referència al Poble Espanyol a Montjuic de Barcelona, perquè aquest ja ha esdevingut monument per ell mateix.

Vull reivindicar la possibilitat de satisfer aquesta legítima demanda amb **una arquitectura historicista de qualitat**, encara que només fos per **mantenir vius els oficis** que algun dia van servir per construir el que ara en diem Patrimoni Arquitectònic.

Arenys de Mar decembre de 2017